

FILOZÓFUS BARÁTAIM

Bevezetés egy versciklushoz

D É S I Á B E L

A bevezető szöveg és a témát folytató versek filozófus barátaimnak állítanak emléket. Emléket állítani sokkal inkább kell az élőknek, akik még sokáig dolgozhatnak, mint azoknak, akik már nem folytathatják és értelmezhetik művüket. A halottak dicsőségét az akadémikus hagyományok ápolják a legteljesebben. De ez is főleg formális jellegű tiszteletadás. Az élő alkotókat az akadémia csak akkor méltányolja, ha a nemzetközi tudományos közvélemény már megadta az illető tudósnak a maga nemzetközi elismerését (pl. Nobel-díj, és egy sereg díszdoktori és akadémiai tagság).

Az igazi tiszteletadás az, ha a még problematikus és kellő mértékben nem ismert alkotókat méltatjuk, és próbálunk új híveket és megértő olvasókat szerezni e műveknek.

Filozófus barátaim új műveit (a magyar és jugoszláv filozófusokért egyforma érdeklődéssel) mindig a növekvő izgalom, az új értékek felfedésének örömeivel figyeltem. Írtam róluk, és igyekeztem kiadókat és fordítókat is szerezni műveiknek. Heller Ágnesnek Jugoszláviában (1991-ig) hét könyve jelent meg. Ebből négy könyvnek voltam a kiadói kezdeményezője és recenzense. Fehér Ferenc nagy művének, a *Dosztojevszkij-monográfiának* én voltam az első magyar nyelvű recenzense (*7 Nap*, 1973. III. 2.), amikor megindult az ideológiai hajszja a Lukács-tanítványok ellen. Én akkor írtam és közöltem verset Heller Ágneshez címezve (*7 Nap*, 1973).

Heller Ágnes 50. születésnapjára a *Híd* tematikus számot szentelt Heller Ágnes életművének. Ebben a számban nagyobb tanulmányt írtam róla, és a *Magyar Szó* szombati kulturális mellékletébe (1979. aug. 4., szombat) cikket írtam *Heller Ágnes és a Budapesti Iskola* címmel.

Heller Ágnes és a Budapesti Iskola nemzetközi elismeréséhez nagyban hozzájárult az, hogy a hatvanas évek közepétől egészen 1968-ig részt vettek a jugoszláv filozófusok nemzetközi jellegű találkozóin Korčula szigetén minden év augusztusának végén. Ennek a meghívásnak én voltam a kezdeményezője, mert a zágrábi Praxis filozófusaival a hatvanas évek elejétől kezdve jó baráti viszonyban voltam. Írtam a könyveikről, fordítottam a szövegeiket, és rendszeresen találkoztam velük a különféle filozófiai tanácskozásokon. Ez alapján javasoltam filozófus barátaimnak, hogy hívják meg a korčulai nyári egyetemre Heller Ágnest és a többi Lukács-tanítványt. Javaslatomat előszóban és később terjedelmesebb levélben is megindokoltam.

A magyar filozófusok korčulai szereplései 1968-ban szakadtak meg, mert a magyar delegáció tagjai aláírták azt a tiltakozó nyilatkozatot, amelyet a jugoszláv és a külföldi filozófusok írtak tiltakozásul Csehszlovákia megszállása ellen. Utána a magyar filozófusoktól megvonták az útlevelet. De ekkor, még 1968 augusztusában, Heller Ágnes és barátai találkozhattak az éppen ott vendégeskedő és előadó Ernst Bloch és Herbert Marcuse filozófusokkal is.

Az a felgyülemlett szellemi energia, amely a hatvanas évektől kezdve növekedett az itteni szellemi életben, csakhamar megmutatta az első jelentős eredményeit is. Heller Ágnes egymás után adja ki e korszak három alapművét. Az *Arisztotelészi etika* 1966-ban jelenik meg. Ezt követi 1967-ben a *Reneszánsz ember*, és végül 1970-ben jelenik meg e korszak egyik alapműve, a *Mindennapi élet*.

Vajda Mihály nagy Husserl-monográfiája 1969-ben jelenik meg, a következő években írja meg a *Fasizmusról* című monográfiáját, amely akkor csak két folyóiratban jelenik meg, 1970-ben a *Filozófiai Szemlében* és később a *Történelmi Szemlében*. E könyv először 1995 telén jelenik meg.

Fehér Ferenc tudományos pályája már nehezebben indult. Az 1969-es év végén kellett volna megjelennie a *Magatartások* című tanulmánygyűjteménynek. Az akkori *Könyvtájékoztató* decemberi számában ott áll a kiadói adat: Fehér Ferenc: *Magatartások*, 584 oldal, ára: 32 forint.

Fehér Ferenc akkor azt írta nekem, hogy a könyv kész, és most készül a fedőlap, és egy héten belül küldi majd a könyvét. De a beígért könyv elmaradt. Fehér két hét múlva már azt írta, hogy a könyvet betiltották. E könyvet értesülesem szerint akkor nemcsak betiltották, hanem meg is semmisítették. (Ezt írta nekem két évvel ezelőtt Radnóti Sándor filozófus.) Ő pedig bizonyára jól tudja, hiszen azokban az években épp a Magvető Kiadónál dolgozott, és a filozófiai könyveket rendezte sajtó alá.

Ezekben az években még más könyveknek is meg kellett volna jelenni, de a kéziratok már nem jutottak el a nyomdába épp az akkor induló ideológiai hajszá miatt. A Lukács-tanítványoknak betiltották a kiadásra szánt könyveit.

Így tiltották be előzetesen Márkus György könyvét, a *Tudásunk fundamentuma* című filozófiai tanulmánykötetét és Heller Ágnes tanulmánykötetét. A Gondolat Kiadónál pedig így érte el a betiltás a Bence–Kis–Márkus-könyvet a politikai gazdaságról, amely végül is a Twins Kiadónál jelent meg 1992-ben *Hogyan lehetséges a kritikai gazdaságtan?* címmel.

Almási Miklós ezekben az években írt nagy monográfiája, *A látszat valósága* 1971-ben jelent meg. Egy évvel később megjelent Fehér Ferenc magyarországi korszakának a főműve, a nagy *Dosztojevszkij-monográfia*.

Zoltai Dénes zeneesztétikai és zenefilozófiai tanulmányainak a kötete 1969-ben jelent meg *A modern zene emberképe* címmel. Ezzel új távlatot nyitott nemcsak a zeneesztétikának, hanem az új művészetfilozófiának is. Zoltai kezdeményezése akkor azt jelentette, hogy a lukácsi esztétikát és művészetelméleti koncepciót ki kell egészíteni, illetve korrigálni Bloch és Adorno műveinek tanulságai alapján. Zoltai még elérhette azt, hogy egy jó reprezentatív válogatást adjon ki Adorno zenei tanulmányaiból *Zene, filozófia, társadalom* címmel 1970-ben.

Zoltai akkori kezdeményezése sajnos később megrekedt. A kis Wagner-monográfia és egy kis válogatás a magyar zeneszerzőkről írott cikkekből – ez volt az ígéretes folytatásnak ígért kezdeményezés folytatása és vége. Pedig milyen pezsgést hozhatott volna a magyar szellemi életben, ha legalább 1989 után kiadják Adorno nagy filozófiai műveit, a *Negatív dialektikát*, az *Esztétikai elméletet* vagy a *Filozófiai terminológiát*.

Bloch műveiből is sajnos csak a *Korunk öröksége* jelent meg 1989-ben. (Jugoszláviában 1991-ig Blochnak tizenegy könyve jelent meg, Adornónak tíz, Erich Fromnának tizenhat, Marcuse-nek egész életműve, beleértve a fiatalkori, 1928 és 1933 között írott tanulmányokat is.)

A magyar szellemi életnek ez a tragédiája, amely egy csapásra megszüntette a filozófiai vitákat és kezdeményezéseket, hol belső, hol külső szűkítésre ítélte a filozófusokat és szociológusokat olyan nagy úrt hozott létre, amelyet azóta sem sikerült teljesen jóvátenni. És ide tartozik az is, hogy a felgyülemlett előítéletek és ideológiai normák miatt a nyugat-európai filozófia nagy művei ismeretlenek maradtak a magyar olvasók számára.

A szocializmus és a marxizmus fogalma azonosult az orosz modell fogalmával, és ez eleve kirekesztett minden nyugat-európai kezdeményezést. A jugoszláv filozófusok számára a marxizmus nyugati marxizmust jelentett. Elsősorban Lukács, Bloch, Korcskó, Marcuse, Gramsci műveit. A szocializmus is a nyugati demokráciának és kivívott szociális reformoknak a példáját. A jugoszláv filozófusok a hatvanas évek közepétől kezdve következetesen ellenzéki viszonyban voltak nemcsak a keleti politikával és ideológiával, hanem a hivatalos jugoszláv politikával is. Az ő vezérelvük a fiatal Marx fontos kijelentése

volt: „Minden létező kíméletlen bírálata”, ez azt jelentette, hogy nem lehet sem szocializmust építeni az orosz modell alapján, sem a marxizmust megérteni és továbbfejleszteni az orosz modell alapján. A jugoszláv filozófusok és alkotó értelmiségiek eszménye és távlata a nyugati marxizmus és a nyugati szocializmus volt. Ezt csak akkor lehet fokozatosan megközelíteni és megvalósítani, ha felszámolják a sztálinista korszak minden politikai és erkölcsi teherététét.

Ezeknek az elveknek és politikai igényeknek volt a robbanásszerű kifejezése az 1968-as jugoszláviai diáklázadás, amikor a fellázadt és sztrájkoló diákok a társadalom demokratizálódását és a társadalmi ellentétek felszámolását követelték. Ezek a tüntetések a növekvő elszegényedést és a bürokrácia növekvő hatalmát bírálták. Ezekre a tüntetésekre a rendszer azzal válaszolt, hogy először is Tito nagy hatású és demagóg beszédet tartott, és elismerte a tüntető diákok igazát. A párt vezetősége hozott is utána egy határozatot, amelyben magáévá tette a lázadó diákok reformtörekvéseit. De néhány hónap múlva, amikor a helyzet elcsendesült, jól szervezett hajsztát indítottak a diákvezérek és a legaktívabb tanárok ellen. A szerb képviselőház külön törvényt hozott, és így távolította el az egyetemről a tanárokat a filozófiai és a jogi fakultásról. A száműzött tanárok ezentúl több mint egy évtizedig nem adhatták ki a könyveiket, és a nyilvános életben sem szerepelhettek.

Ha ma már visszagondolunk e korszakra, akkor azt vesszük észre, hogy a fellázadt diákok és filozófusok elleni hadjárat egy Moszkvából irányított és összehangolt akció volt a hetvenes évek elején. A magyar filozófusok és a jugoszláv filozófusok elleni büntetőintézkedések jól összehangolt politikai hadjárat keretében folytak.

A magyar filozófusok egy csoportja (mégpedig a legtehetségesebb és legeredetibb gondolkodók) számára a külső és a belső emigráció lehetősége ekkor kényszerhelyzetté vált. A második nagy lengyel válság és Bibó István halála után megindult a magyar ellenzéki mozgalom is. Először is Donáth Ferenc megszervezte a Bibó István-émlékkönyvet 1980-ban, és e munkával megteremtette az egységes magyar ellenzéki mozgalmat. Az ő kezdeményezésére a tanítványai és hívei megindították 1981-ben a *Beszélő* című folyóiratot, amely a magyar ellenzéki mozgalomnak volt a kiválóan szerkesztett és megszervezett orgánuma. Kis János filozófus a *Beszélő* című folyóirattal megteremtette a gondolkodó és beszélő ellenzéki mozgalmat, amely a magyar történelemben olyan szerepet játszott, mint a francia enciklopedisták nagy tette, a francia enciklopédia. A *Beszélő* a magyar politikai élet egyik legfontosabb dokumentuma, és egy új politikai kultúra enciklopédiája lett.

Ennek a mozgalomnak volt a másik nagy tette a Monori Találkozó, amelynek szervezője és lelke Donáth Ferenc volt. Mert abban az évtizedben Donáth Ferenc volt az egyetlen politikus, akinek a tekintélyét és politikai elveit

magáévá tette és tehette is az egész magyar ellenzék. Ezt a csodálatos politikai kezdeményezést, sajnos, a halál zárta le Donáth Ferenc 1986. évi halálával. De halála előtt még megszervezte az 1956-os emlékkonferenciát, amelyre ő is meg akarta írni a maga beszámolóját. De a tervezett kéziratnak csak a fele készülhetett el. Donáth Ferenc halála után Kis János vette át a szerepét e mozgalomban, és a nagy politikai fordulat után is két évig vezette a Demokrata Mozgalmat. Ezekben az években Kis János bebizonyította, hogy történelmi távlatokkal rendelkező reálpolitikus is tud lenni, és hogy politikai tekintélyét kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságainak köszönheti.

A kolozsvári szellemi élet egyik vezérének, Bretter Györgynek, sajnos, nem adatott meg ez a szép lehetőség. Ő csak azt tehette, hogy útjára indította a legtehetségesebb filozófusok, kritikusok és írók egy csoportját, és hogy a maga tevékenységével megteremthette a filozófiai és irodalmi esszé nemes új példáját. Korai halála az én számomra is súlyos csapás volt. A nekem írott levelek és dedikált könyvek őrzik az emlékét.

Mindezt azért kellett elmondani bevezetésként a magyar filozófus barátaimról írott versciklus bevezetőjeként, mert ez a korszak immár három évtizedet tesz ki. Ennek a három évtizednek az élményeit és tanulságait próbáltam megfogalmazni e bevezetőben és a versciklusban. Ez tehát vallomás, elmélkedés és dokumentum egy korról, és e kor néhány kiemelkedő gondolkodójáról.

Szabadka, 1996 novemberében

1. ALMÁSI MIKLÓS

*Művészet és filozófia
Schelling nyomában*

Dráma az ész minden csele
s bujdosik a történelem
földalatti alagúton
vakondjárás a logika

ólomléptű az igazság
az éjszaka országútján
csak a művész szava villog
a kard éle a gondolat

a képzelet szárnya alatt
szabad lehet az értelem
a földi rend köt és fékez
sárba mélyed az akarat

csak a művész szabadulhat
akit nem köt a hivatal
a gondolat művészete
a művészet legszebb gondja

a nagy eszme költői mű
a képzelet szárnya alatt
a hajnali ébredések
termőföldje az éjszaka.

2. BRETTER GYÖRGY

*Itt és mást
(de mi előtt és mi után)*

Kérdőjel és jajszó
Szókratész példája
milyen az út vége
ha méreg a pohár

és Platón is szólhat
rabszolgapiacán
szenvedő példája a
hatalom szégyene

nagy utak hajnalán
ha voltak remények
vereség után már
nem védhet az idő

a csüggedt értelem
számot ad magáról
s hetedik levelét
hétszáz év siratja

e levél szellemét
aggódva folytatod
mikor közeledik
az eszme ideje

utazás a sorsod
századok hullámán
büszkeség s alázat
formálja az arcod.

3. FEHÉR FERENC

*A szenvedély logikája
sebez és felemel*

A gyémánt ereje
sugárzó logika
eszmeként üzeni
önmaga igazát

sebekben remeg
az élet tudata
fájdalom jelzi csak
a jelen idejét

múltba és jövőbe
üzen a remegés
kételybe csapódik
a forró gondolat

de belül is rombol
a kemény tagadás
inog a valóság
és temet a múlás

ez hát a maradék
de hamu alatt is
a rejtett sebekből
csíráznak a magok.

4. HELLER ÁGNES

*Diotima kiviruló
életmű-élete*

a. Várákozás

Vágyak és hiányok
szomorú kódében
vacog az üzenet
ha belül fáj a szó

ki szólhat értünk
az ólom időben
ha elvész a létünk
korai világa

ki fogja felírni
a jövő szavait
a lassú utakról
e törpe időben

várjuk a fény szavát
itt hideg a sötét
a hajnal elveszett
a lassú utakon

kinek a szavait
hozza el a múlás
mint levél a szélben
hullik az üzenet.

b. Utazás

A kegyes száműzött
valahol elindul
emberi szavakkal
készíti útjait

az utak vonalán
ligetet telepít
ahol a vándorok
családra is lelnek

gyümölcsök fogadják
a fáradt lépteiket
az otthon melegét
üzenni a liget

vándorló iskola
kíséri az utat
a görög ligetek
ébrednek fel újra

mesterünk Platón is
eljött az idővel
utak és ligetek
elhozzák az eszmét.

c. Megérkezés

Aki jól utazik
az otthont létesít
az eszme otthona
időben vándorol

csak aki jól keres
az talál új időt
otthont az eszmékben
emberség szerint

A szavak gyümölcsét
megőrzik az idők
lobognak az eszmék
a sötét időben

jogunk hogy így legyen
az idők mélyéből
szolgai nyomorunk
hősökért könyörög

a szellem hősei
így lesznek igazak
emberség szerint
a szépség szavában.

5. KIS JÁNOS

*És legyen remény
hogy legyen tett*

Maradék utódok
várják az új reményt
századok nyomán is
vacog a félelem

benned is üldözött
gondolat az élet
keményen hordozod
utolsó szavadat

és marad az írás
hogy arcod ragyogja
az idő hullámán
szóljon a fájó lét

ha kísért a hívás
felfele a hegynek
kőszikla helyett a
zászlót kell emelni

ébredj fel emberség
te szelíd öntudat
próféták hitében
erősödj holnapra

üldözött gondolat
vezeti a sorsunk
kemény NEM kövei
építik az IGENT.

6. MÁRKUS GYÖRGY

*A kérdés fájdalma
a logikán túl*

Mit ad a logika
ha kérdez a meglét
válaszol-e erre
dadogva a nyelvünk

az öröm álmai
nézhetik a sorsunk
kérdőjel lebeg a
pusztuló táj felett

sikoly a szenvedés
a halál küszöbén
kötélen lóghatunk
a mélység torkában

gyötör a gondolat
a sebzett időben
a kérdés fájdmát
őrzik a temetők

súlyos az igazság
életünk idején
van-e hát emberség
létünket tartani.

7. VAJDA MIHÁLY

*a szkeptikus hite
mégis szolidaritás*

Ha Jónás menekül
keményen dönt az úr
a végzet idején
nincs alku a sorssal

a tanár vagy rabbi
hogy lehet próféta
vicsorgó kutyák és
Pató Pál idején

Szókratész derűje
Spinoza nyugalma
örködik és biztat
az eszme – emberség

mit hisz a szkeptikus
e hideg világban
vacognak a hitek
a szürke közönyben

derű és bizalom
az élő tanítás
útijegy s menlevél
a nehéz utakra.

8. ZOLTAI DÉNES

*Zene és filozófia
Bloch és Adorno után*

A gondolat nehéz célja
nyelvet adni a mély csendnek
szóljon hát a dolgok magja
a fogalmon túli világ

ahol megáll a gondolat
ott a zene a jelenlét
ami előtt néma a nyelv
s a képek is elfakulnak

eszmélet és harmónia
egyesülhet a zenében
minden álom és akarat
értünk dalol végtelenül

van-e szó a zúgó szélre
a végtelen hullámokra
a madarak énekére
és az álmok bársonyára

a zene-szó bennünk dalol
élő titkok hullámain
kivirágzik minden csoda
és az álmok ember arca.

Szabadka, 1990–1996